

Nasreddin Hoca Mizah Geleneği ve Kùltürel Bağlamlararasılık

Nasreddin Hodja's Humor Tradition and Cultural Intercontextualism

Nebi Özdemir¹

Öz

Bu makalede Nasreddin Hoca mizah geleneği kùltürel bağlamlararasılık kapsamında incelenmektedir. Sözlü, yazılı (yazmalar ve basmalar) ve elektronik kùltür dönüşümlerinin Nasreddin Hoca imge ve fıkra belleğine etkilerinin belirlenmesi ve açıklanması, bu çalışmanın temel amaçlarındanadır. Yine Nasreddin Hoca ve fıkra külliyyatının kùltürel bağlamlar arası dönüşümlerdeki işlevi de bu araştırma kapsamında değerlendirilmektedir. Kùltürel bağlamlar arası geçişlerin ve dönüşümlerin Nasreddin Hoca imge ve fıkra belleğini yeni eklemelerle genişlettiği ve zenginleştirdiği gözlenmektedir. Diğer bir deyişle Nasreddin Hoca mizah geleneği kùltürel bağlamlar arası değişim ve dönüşümlerin eseri, bütünü ve kaynağıdır. Nasreddin Hoca mizah geleneğinde kùltürel bağlamlararasılıktan kaynaklanan sürekliliklerin, değişim ve dönüşümlerin tespit edilmesi, nedenlerinin araştırılması bu yayın kapsamında ele alınmaktadır. Bu kapsamda daha çok yazılı ve elektronik kùltür bağlamlarındaki değişim ve dönüşümlerin etkileri örnek verilerle açıklanmaktadır. Yazmalar ile basmalar kùltüründeki özellikle mizah basını ve edebiyatı ile yazılı kùltür tiyatrosu gibi alanlardaki ürün ve aktörlerin söz konusu değişim ve dönüşümler açısından önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Nasreddin Hoca mizah geleneği ile elektronik kùltür bağlamı arasındaki etkileşimlerin bilhassa sosyal ve dijital medya içerikleri dikkate alınarak çözümlenmesi bu makalenin son bölümünü meydana getirmektedir. Bu bölümde sosyal medyayı oluşturan Facebook, Twitter, YouTube ve Instagram gibi sosyal ağlar ile katılımcı sözlüklerin sanal-dijital bağlamlarında Nasreddin Hoca ve fıkra belleğinin farklı işlevlerde ve biçimlerde değerlendirildiği açıklanmaktadır. Sonuçta sözlü kùltür, yazılı kùltür ve elektronik kùltür dönüşümleri ile Nasreddin Hoca mizah geleneği arasında çok yönlü bir ilişkinin var olduğu ortaya konulmaktadır. Özetle bu makale ile Nasreddin Hoca mizah geleneği merkezinde kùltürel araştırmaların bağlamlar arası değişim ve dönüşümler dikkate alınarak karşılaştırmalı yöntem ve yaklaşımlarla gerçekleştirilmesinin önemi ve değeri vurgulanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Nasreddin Hoca, Nasreddin Hoca mizah geleneği, kùltürel bağlamlararasılık, Nasreddin Hoca fıkraları, eleştirel düşünce

¹Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakùltesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, nozdemir@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4881-5503.

*Geliş tarihi/Received: 07.11.2022 - Kabul tarihi/Accepted: 07.12.2022

Abstract

In this article, Nasreddin Hodja's humor tradition is examined within the scope of cultural inter context. Determining and explaining the effects of oral, written (manuscripts and prints) and electronic cultural transformations on Nasreddin Hodja's image and anecdote memory is one of the main purposes of this study. Moreover, the function of Nasreddin Hodja and the corpus of Nasreddin Hoca anecdotes in the transformations between cultural contexts is also evaluated within the scope of this research. It is observed that the transitions and transformations between these cultural contexts have expanded and enriched Nasreddin Hodja's image and anecdote memory with new additions. In other words, the tradition of Nasreddin Hodja humor is the output, whole, and source of changes and transformations between cultural contexts. To analyze and determine the continuities, changes, and transformations in the Nasreddin Hoca humor tradition, arising from cultural inter context is the basic aim of this publication. In this context, the effects of changes and transformations in the context of mostly written and electronic culture are explained by using some data. The changes and transformations in the context of written and electronic culture are especially explained with sample data in this article. It is tried to reveal the importance of creations and actors in the culture of manuscripts and prints, especially in fields such as humor press and literature and written cultural theater, in terms of these changes and transformations. The analysis of the interactions between Nasreddin Hodja's humor tradition and the context of electronic culture, especially taking into account the social and digital media contents, constitutes the last part of this article. In this part, it is explained that Nasreddin Hodja and Nasreddin Hodja's anecdote memory are evaluated in different functions and forms in the virtual-digital social media contexts of social networks such as Facebook, Twitter, YouTube, and Instagram as well as participatory dictionaries. As a result, it is revealed that there is a multi-dimension relationship between the transformations of oral culture, written culture, and electronic culture and Nasreddin Hodja's humor tradition. In summary, this article emphasizes the importance and value of cultural studies carried out with comparative methods and approaches as well as taking into account the intercontextual changes and transformations in the center of Nasreddin Hodja humor tradition.

Keywords: Nasreddin Hodja, Nasreddin Hodja humor tradition, cultural intercontextualism, Nasreddin Hodja anecdotes, critical thinking

Giriş

Yaşamın özünü yaratıcı etkileşim meydana getirmektedir. Yaşam ve kültür yaratıcı etkileşimlerle geçmişten bugüne ve geleceğe zenginleştirilerek ve geliştirilerek taşınmaktadır. Dolayısıyla kültür, yaratıcı etkileşimler bütünü, ürünü ve kaynağı olarak tanımlanabilir. Kültür bir yanıyla yaşamdaki alanlar arası etkileşimlerle yaratılmakta, değiştirilmekte ve yaşatılmaktadır. Diğer taraftan gelenekler arası yaratıcı etkileşimler gelenekleri ve gelenekler bütünü kültürü oluşturmaktadır. Kültür iç ve dış dinamikler arasındaki etkileşimlerin eseridir. Mizah ise yaşamın ve kültürün motorudur. Yaşamdaki her alanın ve kültürdeki her geleneğin

mizah ile ilişkisi vardır. Her alan, gelenek, unsur ve aktör mizahın konusudur ve mizahtan beslenmektedir. Mizah yaşamın ve kültürün tamamını içerir. Dolayısıyla mizah alanlar ve gelenekler arası yaratıcı etkileşimlerin gerçekleştiği alanlar ve gelenekler arası bir kesişim ve oluşum alanıdır. Mizah gibi kesişim gelenekleri, kültürün en verimli ve dinamik alanlarıdır. Yaşamın bütün alanlarının ve kültürün tüm geleneklerinin kesişmesiyle gerçekleşen yaratıcı etkileşimlerle mizah geleneği yaratılmakta ve yaşatılmaktadır. Mizahın yenileyici ve canlandırıcı gücü bu alanlar ve gelenekler arası kesişim ve etkileşimden kaynaklanmaktadır. Nitekim mizah kapsamında yaşam ve kültür etkileşimlerle yaratılmakta, değiştirilmekte, geliştirilmekte ve canlandırılmaktadır. Yaşam ve kültür özünde mizahtan beslenmektedir. Mizah yaşama ve kültüre anlam, çekicilik ve özgünlük kazandırmaktadır. Mizahla insan ve toplum dahası yaşam ve kültür olgunlaştırılmakta ve bütünleştirilmektedir. Aslında mizah insanı, toplumu, yaşamı ve kültürü bütünlerken özgünleşmekte ve etkinleşmektedir. Bu nedenle mizah araştırmalarının kültürel bağlamlar arası yaratıcı etkileşimler temel alınarak disiplinler arası boyutta gerçekleştirilmesi bilimsel bir yaklaşım olacaktır. Bu çalışmada belirtilen yaklaşım esas alınarak mizah dolayısıyla da Nasreddin Hoca mizah geleneğinin bağlamlar arası yaratıcı etkileşimler kapsamında çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Kültür sözlü, yazılı (yazmalar ve basmalar) ve elektronik çağlar temelinde değerlendirilebilmektedir (Ong, 2014). Bağlamlar arasındaki yaratıcı etkileşimlerle kültür yaratılmakta, zenginleştirilmekte ve yaşatılmaktadır. Bir kültürel bağlam öncekinden veya öncekilerden beslenilerek yaratılmakta ve geliştirilmektedir. Her bağlamsal değişim yaşamı, kültürü, insanı ve toplumu dönüştürmekte, yenilemekte ve canlandırmaktadır. Bağlamlar arasındaki değişim ve dönüşümler kapsamında tek düze ve kalıplaşmış yaşam ve kültür kalıp dışlıklar ve sıra dışılıklarla anlamlı, çekici ve canlı hale getirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında mizah yaşam ve kültürdeki kalıplaşma ve sıradanlaşmayı belirginleştirip etkisizleştiren kalıp ve sıra dışılıklar bütünüdür. Her bağlam önceki veya öncekilerin kalıplaşma ve sıradanlaşmalarının eleştirisinden doğmaktadır. Bağlamlar arası eleştiri öncelikle mizah alanında ve mizah olarak ortaya çıkmaktadır. Her bağlamsal değişimde yaşam ve kültür mizahın da etkisiyle güncellenmekte, yeni eklemelerle geliştirilmekte ve zenginleştirilmektedir. Farklı bağlamların kuşakları arasındaki

etkileşimlerle yaşam ve kültür eleştirel düşünceyle gözden geçirilmekte ve yeni ürün ve gelenekler yaratılmaktadır. Yaşamın ve kültürün özüne odaklandığı ölçüde mizahçı yaratıcılık, çekicilik ve özgünlük kazanmaktadır. İnsanın, toplumun, yaşamın ve kültürün özüne yaklaştıkça mizahın çekiciliği ve etkinliği artmaktadır. Aslında her bağlamın insanı ve toplumu yaşamda ve kültürde kendi yarattığı değişim ve dönüşümlerin eseridir. Bir bakıma her bağlamın insanı ve toplumu kendini keşfetmek ve yaratmak için yaşamı ve kültürü değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu nedenle kültürel bağlamlar arasında çatışmaların değil yaratıcı etkileşimlerin varlığından söz edilebilir. Yaşam, kültür, insan ve toplumdaki değişim ve dönüşümlere uyumsuzluk, “çatışma” tanımlamasını doğurmaktadır. Yaratıcı etkileşimlerin içselleştirilmesi ise uyumun, doğallığın, gelişmenin, yenilenmenin ve zenginleşmenin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bağlamlar arasındaki etkileşim ve bütünleşme ürünler, aktörler ve gelenekler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu nedenle gelenekler, ürünler ve aktörler bağlamlararasılık merkezli araştırmaların temel araştırma konularındandır.

Nasreddin Hoca, fıkraları ve mizah geleneği gibi farklı kültür çağlarında yaşamaya devam eden veya asırları aşan yaşama sahip kültür ürünleri, gelenekleri ve aktörleri bu kapsamda oldukça değerlidir. Nasreddin Hoca bağlamlar arası bütünleşmenin ve uyumun merkezi aktörü haline geldiği için çağları aşan bilgiler bilgesine dönüştürülmüştür. Nasreddin Hoca sözlü, yazılı ve elektronik kültür bağlamlarında yaşamaya devam eden bir zirve şahsiyettir. Aslında Nasreddin Hoca farklı kültürel bağlamlarda yaşatıldığı ve bağlamlararası bütünleştirici ana aktör olduğu için zirve şahsiyete dönüşmüştür. Nasreddin Hoca çağları, bağlamları, kültürleri ve gelenekleri birleştiren, yaşamı eleştirel düşünce ve yaratıcılıkla yenileyen ve canlandıran, yaşamı bütünleyen, anlamlı ve çekici hale getiren, farklı bakış açılarıyla yaşamı çözümleyen ve çözümlen, yaşamda cevaplanmamış soru/n bırakmayan, eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı aklın yarattığı ve yaşattığı, çağlar, devirler, kültürel bağlamlar üstü, kendi bağlamını yaratan, yüzyıllardır eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı akıl ve düşünceyle dünyayı aydınlatan, torunlarına eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı düşünceyi sevdiren, yaşamı tersten dahası farklı boyutlardan gözlemlemeyi ve yorumlamayı öğreten, kalıpları değil öznel, özgür ve sıra dışı düşünmeyi öğütleyen bilgelik okulunun bilgeler bilgesidir. Bu nedenle en eleştirel, analitik ve yaratıcı olunan anlar Nasreddin Hocalaşılın anlardır.

Nasreddin Hocalaşmak, yaşamı farklı boyutlardan görebilmek ve çözümleyebilmektir. Yaşamın ve kültürün gelişmesinde Nasreddin Hoca'yı var eden ve yaşatan eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı akla/düşünceye ihtiyaç vardır. O'nun bağlamlar üstü mizahi bilgelik masasında Timur ile alfa kuşağından torunları yan yana oturarak insanı, yaşamı ve evreni sorgulamakta ve keşfetmektedirler. İnsanlığın, yaşamın ve kültürün zenginleşmesi, anlamlı ve çekici hale gelmesi için eleştirel düşünce, çözümleyici ve yaratıcı akıl vazgeçilmez olduğu için Nasreddin Hoca geçmişte ve bugün olduğu gibi gelecekte de yaşamaya devam edecektir. Bu çalışma Nasreddin Hoca'nın farklı kültür çağlarındaki yaşatılmaya devam ettirilmesi olgusunu ve bunun nedenleri ile bu durumun Nasreddin Hoca'nın zirve şahsiyete dönüşmesindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. Çözümleme: Nasreddin Hoca Mizah Geleneği ve Kültürel Bağlamlararasılık

Farklılaşan bağlamlar, yaşam ve kültür ile insan ve toplumun da değişmesine neden olmaktadır. Bu nedenle her bağlamların insanı, toplumu, kültürü ve mizahı öncekilerden beslense de kendine özgüdür.² Aslında mizah dolayısıyla Nasreddin Hoca mizah geleneği bir yanı sıra bağlamlararası değişim ve dönüşümlerin temel kaynaklarından ve dinamiklerinden birini oluşturmaktadır.

Farklı bağlamlara uyulanabilirliği Nasreddin Hoca mizah geleneğinin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Nasreddin Hoca fıkra belleğinin bağlamlar arası geçişler ve dönüşümlerle birlikte güncellendiği görülür. Mizahın doğasından kaynaklanan bu esneklik ve uyum Nasreddin Hoca mizah geleneğine de çağlar üstü bir yaşam kazandırmıştır. İnsan ve toplum mizah dolayısıyla her yeni bağlamda güncellenen Nasreddin Hoca fıkraları ile değişen ve dönüşen yaşama ve kültüre uyum sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Nasreddin Hoca mizah geleneği kültürel bağlamlar arası geçişler ve dönüşümlerle gelişmiş ve gelişmeye de devam etmektedir. Nasreddin Hoca mizah geleneği sözlü, yazılı ve elektronik kültür bağlamlarının ürünü ve temel kaynaklarından³ Nitekim Nasreddin Hoca fıkra belleğinin farkı türden pek çok ürünün yaratılmasında kaynak olarak

---

² Değişen mizah ekolojisi-üretim ve tüketim biçimi, icra ortamı, katılımcısı, işlevi, amacı vb. için bkz. Sevindik, 2017.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir, 2011.

değerlendirildiği görülür. Aşağıda görüleceği üzere anonim Nasreddin Hoca mizah belleği farklı bağlamlarda ferdi ürünlerin yaratılmasına kaynaklık etmiştir. Nasreddin Hoca fıkralarının biçim ve içerik açısından değiştirilerek veya dönüştürülerek (biçimsel, izleksel/anlamsal değiştirim/dönüşüm) farklı türden metinlere dönüştürüldüğü, bununla birlikte Nasreddin Hoca ana fıkra tipinin ve iletisinin korunduğu belirlenmiştir (Aktulum, 2013; Daşdemir, 2014 vd.). Dolayısıyla metin-doku-bağlam ilişkisini tartışan çalışmalar (Dundes, 1980; Ekici, 1998 vd.) da dikkate alındığında sözlü kültür bağlamında doğan, gelişen ve yaşatılan Nasreddin Hoca mizah geleneğindeki değişim ve dönüşümler aşağıda örnekleneceği üzere yazılı (yazmalar ve basmalar) ve elektronik kültür bağlamları temelinde ve bağlamlararasılık yaklaşımından hareketle çözümlenebilir.

1.1.Yazılı kültür bağlamı

1.1.1.Yazmalar kültürü bağlamı

Tarihsel şahsiyet olarak Nasreddin Hoca'nın (1208/9-1284/5) aldığı eğitim, kadılığı, imamlığı ve müderrisliği dikkate alındığında bir yazmalar (yazılı) kültürü aktörü olduğu görülür. Yazmalar kültürü bağlamında Nasreddin Hoca ile ilgili bilgilerin 15.asrın (1480) sonundan daha çok da 16.yüzyıldan itibaren görülmeye başlanması dikkat çekicidir. Nasreddin Hoca'nın 13. ve 15.asırlar arasındaki iki asırlık dönem içinde sözlü kültür bağlamının bilgesine dönüştüğü ileri sürülebilir. Yaşamı her dönemde geriden izleyen yazılı kültür aktörlerinin (yazmalar kültürü bağlamında yaşamı nispeten eş zamanlı ve ayırım yapmaksızın takip eden cönk ve mecmuaları kaleme alanların dışındakiler) sözlü kültürdeki bu tür belirginleşmelere uzun süre ilgisiz kaldıkları söylenebilir. Buna karşılık Nasreddin Hoca ile ilgili ilk kayıtların aşağıda örnekleneceği üzere daha çok sözlü kültüre yakın eserlerde yer almış olması da bu açıdan dikkat çekicidir.⁴ Bu durum Nasreddin Hoca imgesinin ve mizah geleneğinin belirginleşmesinde sözlü kültüre yakın veya sözlü kültürden yoğun olarak beslenen yazmaların ve bunların yazarlarının da etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Merkezi kültürel patronajlık sisteminin ve merkezi kültür patronlarının ilgilerinin de yazmalarda Nasreddin Hoca ile ilgili unsurların geçmesine neden olduğu iddia edilebilir.

---

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Duman, 2008: 51-66; Sakaoğlu, 2013:19.

Ebû'l-Hayr-i Rûmî'nin Saltukname'sinde(1480) Nasreddin Hoca “öbür dünyaya ilim, amel ve ihlas-ı kalb” götürüldüğünden bu dünyada ancak bunlara sahip olunabileceğini vurgulayan anlatısı aktarılarak karşısındakinin düşüncesini okuyan, mecazlarla hakikati söyleyen bir veli olarak gösterilmiştir. Bu kayıtlardan hareketle Pertev Naili Boratav, geleneğin vefatından iki asır sonra Nasreddin Hoca'ya bilinen kişiliğinden tamamen farklı nitelikler (tabiatüstü güçlere ve karşısındakinin düşüncelerini keşfetme yeteneğine sahip) yakıştırdığına ve fıkralarının özlerinde bilgelik gizlediğine işaret etmektedir (Boratav, 1996: 10). Mustafa Duman ise 15.asırda Nasreddin Hoca'nın Akşehir dışında da tanındığını ve fıkralarının kitap haline getirildiğini belirtmiştir (Duman, 2008: 52). Bu bilgi ve değerlendirmeler Nasrettin Hoca mizah geleneğinin oluşmasında ve gelişmesinde yazmalar kültürünün işlevini ortaya koymaktadır.

Tarihsel şahsiyetlerin kimliklerine zaman içinde farklı kültürel bağlamlarda (sözlü, yazılı, elektronik kültür vb.) yeni imgeler eklenebilmektedir. Söz konusu imgelerin çeşitliliği ve zenginliği tarihsel bir kimliği bağlamlar arası veya çağlar üstü zirve şahsiyete dönüştürebilmektedir. Yukarıdaki kayıt ve değerlendirmeler Nasreddin Hoca'nın tarihsel şahsiyetinin dışında sözlü kültürle uyumlu yazmalar kültüründe de ermiş bilge imgesinin oluşturulduğunun ve yaygınlaştırıldığıının eldeki ilk kanıtı olarak yorumlanabilir. Diğer yandan yazmalar kültürü ve aktörleri yaygınlık kazanabilmek amacıyla sözlü kültürden dolayısıyla Nasreddin Hoca gibi sözlü kültür zirve şahsiyetlerinden yararlanmışlardır. Yazmalar kültürü aktörleri ilk dönemlerin aksine, özellikle basmalar kültürünün ortaya çıktığı 18.asır ve yaygınlaşmaya başladığı 19.asırda basmalar kültürüyle rekabet edebilmek, dahası etkinliklerini sürdürülebilmek amacıyla sözlü kültüre ve sözlü kültür aktörlerine daha fazla ilgi göstermişlerdir. Bu gerçek müstakil Nasreddin Hoca yazmalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yöntem, etkinleşmek isteyen ardıl kültür bağlamlarının aktörleri tarafından da sıklıkla kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

Yazmalar kültürü bağlamında 16.asırda Nasreddin Hoca ile ilgili daha fazla kayda rastlanmaktadır. Hezel (alaycı şiir ustası) ustası Mehmed Gazalî'nin Dafiü'l-Gumûm Rafiü'l-Humûm (1511) başlıklı yazma eserinde Nasreddin Hoca'nın eşek hikâyelerinin çok olduğu ve o devirde herkes tarafından bilindiği anlaşılmaktadır (Duman, 2008: 53). Yavuz Sultan

Selim'in Mısır seferine katılan Güvahî'nin gittiği yerlerden derlediği hikâyelerden oluşturduğu *Pendnâme* (1527) adlı mesnevisinde Nasreddin Hoca fıkraları (Ye kürküm ye, Oğlanın akli yok idi nasıl birden gider) da yer almaktadır. Mustafa Duman bu kayıtları Nasreddin Hoca fıkralarının ilk nazma çekilmesi olarak değerlendirmektedir (Duman, 2008:54). Fıkraların nazma çekilmesi, Nasreddin Hoca mizah belleğinin yaygınlaşması ve kalıcılığı açısından oldukça önemlidir. Nitekim daha sonra Nasreddin Hoca fıkralarının farklı türden ürünlere dönüştürülerek etkili bir şekilde yaşatıldığı görülmüştür. Bu kaynaktaki "Peşin parayı görünce gülersin" fıkrasının başka kişiye bağlanarak anlatılması, Nasreddin Hoca fıkrası belleğinin farklı açıdan yaygınlaşmaya ve genişlemeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Böylelikle Nasreddin Hoca fıkrası dahası mizah belleği sınırları ve kapsamı yazmalar kültürünün de etkisiyle belirsizleştirilerek genişletilmiş, eleştirel düşünce, çözümleyici ve yaratıcı akıl içeren yeni yaratmalarla zenginleştirilmiştir. Zaman içinde "eleştirel düşünce, çözümleyici ve yaratıcı akıl" ürünü fıkralar Nasreddin Hoca'ya bağlanmış ve Nasreddin Hoca fıkrası belleği de genişlemeye devam etmiştir.

Bayburtlu Osman'ın *Kitâbı-ı Mir'ât-ı Cihân* (1581) ve Taşlıcalı Yahya'nın *Gencine-i Râz ve Usûlnâme* (1540) adlı eserleri dışarıda tutulursa 16. asırda Nasreddin Hoca ile ilgili fıkralara *letâifnâme* tarzındaki eserlerde yer verildiği görülmektedir. Basirî'nin (ö. 1534-5) *Letâif ve Lâmiî Çelebi*'nin (oğlu Abdullah/Derviş Mehmed tarafından tamamlanan) *Mecmaü'l-Letâif* (1531/1551) adlı eserleri bu türdendir. *Lâmiî Çelebi*'nin *Mecmaü'l-Letâif* adlı eserinde dört Nasreddin Hoca lâtifesi bulunmaktadır. Duman'ın (2008:54-55) bu eserdeki ahmak ve budalalara uygun pek çok lâtifenin yazarın tercihi nedeniyle Nasreddin Hoca'ya bağlanmadığına, zaman içinde bunların Nasreddin Hoca fıkrası külliyyatına eklendiğine dikkat çekmesi önemlidir. Dolayısıyla fıkraların Nasreddin Hoca'ya bağlanmasının ve Nasreddin Hoca fıkrası belleğinin genişlemesinin sadece sözlü kültürden değil yazılı (yazmalar ve basmalar) kültür bağlamından da kaynaklığını görülmektedir. Bu dönemde *letâifnâme* belleği ile Nasreddin Hoca fıkrası belleği arasında sınırlar belirsizleşmiş ve geçişler artmıştır. Burada "eleştirel düşünce, çözümleyici ve yaratıcı akıl" ürünü fıkraların Nasreddin Hoca fıkraları olarak değerlendirilmesinin Nasreddin Hoca'nın bilgiler bilgesi kimliğine uyduğu ve bu ölçütün söz konusu ayırım çözümlerinde esas alınabileceği vurgulanmalıdır.

16. asırda Nasreddin Hoca fıkralarından oluşan eldeki ilk müstakil yazma ortaya çıkmıştır. Hasan/Hüseyin Abdî'ye ait "Hikâyet-i Kitâb-ı Nasreddin" (1571) başlıklı bu yazma bugün Oxford-Bodleien'de bulunmakta ve 43 hikâyeden oluşmaktadır (Boratav, 1996: 11). Bu tür yazmalar, yazılı kültürde Nasreddin Hoca imge ve fıkralarının Nasreddin Hoca'nın tarihsel yaşamından iki veya üç asır sonrasında (15-16. asırda) müstakil olarak kabul gördüğünü ve yaygınlaştığını ortaya koymaktadır.

Yazmalar kültürü aktörlerinin Nasreddin Hoca'ya ilgisi 17. yüzyılda da devam etmiştir. Bu asırda Nev'izâde Atâyî'nin Sohbetü'l Ebkâr (1635), Nabi'nin (1678) Tuhfetü'l- Haremeyn (1678) ve Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi (1682; 3.c.) gibi yazma eserlerde Nasreddin Hoca ve fıkraları hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Divan şairi Nabi'nin Hacca giderken Nasreddin Hoca'nın türbesini ziyaret etmesi ve bunu eserinde kaydetmesi yazmalar kültürü bağlamındaki farkındalığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1638 yılında Akşehir'e gelip Nasreddin Hoca'nın türbesini ziyaret eden Evliya Çelebi ise yazmalar ve sözlü kültür aralığında yarattığı Seyahatnamesi'nde çeşitli vesilelerle Nasreddin Hoca'dan ve fıkralarından bahsetmiş ve sözlü kaynaklardan derlediklerini eserine aktarmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Nasreddin Hoca ile ilgili sözlü anlatıların yazmalar kültürü eserlerini de biçimlendirdiğini örneklemesi açısından önemlidir.

17. asırda 130 fıkradan oluşan "Hikâye-i Hacı Nasreddin" başlıklı yazmadaki fıkraların sayılarındaki belirgin artış Nasreddin Hoca fıkra dolayısıyla imge belleğinin, imgeler bileşkesi zirve şahsiyetinin, ana fıkra, halk filozofu dahası "bilgeler bilgisi" kimliğinin sözlü kültürün yanında yazmalar kültürü aktörlerinin de katkılarıyla oluşturulmaya ve genişletilmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Özetle Nasreddin Hoca ile ilgili tekli kimlikten çoklu kimliğe, Nasreddin Hoca'nın fıkralarından Nasreddin Hoca fıkralarına dönüşüm bağlamları arası geçişler, yorumlar ve değerlendirmelerle gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye de devam etmektedir.

18. asırda Nasreddin Hoca fıkra yazmalarına yenileri eklenmiştir. Nasreddin Efendi Hikâyesi başlıklı yazma (1280/1863-4) 126 lâtifeden meydana gelmektedir. Bugün Türkiye ve yurt dışında (Londra, Paris, Berlin, Leningrad vb.) Nasreddin Hoca ve Nasreddin Hoca fıkraları ile ilgili çok

sayıda yazma bulunmaktadır.⁵ Örneğin Paris Devlet Kitaplığı'nda 12 Nasreddin Hoca yazmasının mevcut olduğu belirtilmiştir. Boratav bazı benzerliklere (anlatı şeması, diyalog izleği, sözcük seçimi, hikâyelerin sıralanması) sahip Paris yazmalarının “oldukça eski bir tarihte, belki 16. yüzyıldaki bir derlemeye dayandığını ve anonim derlemelerin çoğunun bundan kaynaklandığını” (Boratav, 1996:11-12) belirtmesi yazmalar kültüründe Nasreddin Hoca fıkra belleğinin nasıl korunduğunu ve zenginleştirildiğini açıklamaktadır. Bu yazmaların müstensihlerinin Nasreddin Hoca fıkra belleğinin genişletilmesinde yeni eklemelerle katkı sağladıkları söylenebilir.⁶ Söz konusu yazmalardaki benzerliklere Osmanlı basılı kültür bağlamındaki Nasreddin Hoca fıkra yayınlarında da rastlanması (Boratav, 1996: 12), bağlamlar arası geçişlerin ve sürekliliklerin varlığının kanıtı olarak değerlendirilebilir.

1.1.2. Basmalar kültürü bağlamı

15.asrın ikinci yarısından itibaren Nasreddin Hoca adına ve fıkralarına yazmalarda rastlandığı önceki bölümde açıklanmıştır. Antoine Galland'ın 1694 yılındaki Nasreddin Hoca'nın adını anmadan Fransızca yayımladığı üç fıkra yayını dikkate alınırsa Batı'da basılı kültür bağlamı kapsamındaki yayınların 17.asrın sonunda başladığı ve sonraki asırlarda da artarak devam ettiği söylenebilir (Duman, 2008: 81-82). Buna karşılık 19.asrın ikinci çeyreğinden (1837) itibaren Osmanlı basılı kültüründe Nasreddin Hoca fıkraları ile ilgili yayınlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nasreddin Hoca fıkra külliyyatı Osmanlı dönemi basılı kültürü bağlamında öncelikle taşbaskısı olarak yayımlanmıştır. Gerek Batı ve gerekse Osmanlı basılı kültüründeki Nasreddin Hoca yayınları daha çok yazmalara ve saha derlemelerine dayanmaktaydı. Nitekim Mustafa Duman karşılaştırmalı araştırmalarının sonucunda “Menâkıb-ı Nasreddin Efendi” başlıklı yazmanın yazmalar geleneğinden basmalar geleneğine geçişte kullanılan temel yazma kaynak olduğunu, bu yazmanın Nasreddin Hoca fıkra külliyyatının çekirdeğini oluşturduğunu, Türkiye ve yurt dışındaki baskılarda bu yazmadaki fıkraların yer aldığını vurgulaması, bağlamlararası etkileşimlerin etkisinin varlığını kanıtlaması açısından oldukça önemlidir (Duman, 2008:165-166). Diğer bir deyişle bağlamlar arasındaki geçişlerde bazı zirve

---

⁵ Bu konuda bkz. Duman, 2008: 597-636 vd.

⁶ Anlatıları Nasreddin Hoca'ya bağlamak suretiyle; Mevlânâ'nın Mesnevi adlı eserinden ekleme için bkz. Özağaç, 2019.

şahsiyetlerin/kahramanların (Nasreddin Hoca gibi) ve eserlerin (Menâkıb-ı Nasreddin Efendi adlı yazma gibi) “bütünleştirme/birleştirme” işlevine sahip oldukları görülür. Burada Osmanlı basmalar kültüründe yazmalar kültürünün temel eserlerinin (klasik dönem şairlerinin divanları vb.) ilk dönemde yer almadığına, daha çok Batı tarzı yazılı kültür eserlerinin basıldığına buna karşılık Nasreddin Hoca fıkra külliyyatı gibi yazmaların da baskılarının yapıldığına işaret edilmelidir. Bağlamlar arası geçişlerde Nasreddin Hoca mizah belleğine ayrıcalık tanınması ve öncelik verilmesi, yaygınlaşma ve etkinleşme amacını taşıyan yeni kültür bağlamının aktörleri açısından akılcı bir tercihtir.

Yazmalardan basmalara aktarım sürecinde Nasreddin Hoca fıkra belleği yeni eklemelerle genişlemeye devam etmiştir. Bu kapsamda pek çok fıkra Nasreddin Hoca fıkrası haline getirilmiştir. Basılı kültür bağlamındaki tercüme ve aktarmalarda yapılan sadeleştirmeler ile ayıklamalar, Nasreddin Hoca fıkra belleğini ve geleneğini biçimlendirmiştir. Türkiye’den sözlü kaynak derlemeleriyle yabancı kaynaklardan elde edilenler, yazmalardaki ve ilk dönem basmalar kültürlerindeki fıkralarla birleştirilerek Nasreddin Hoca fıkra belleği genişletilmiştir. Bu belleğe son dönemde elektronik kültür bağlamı ürünleri eklenmektedir. Aynı şekilde Nasreddin Hoca mizah geleneği bugün dünyaya yayıldığından eklemelerin tek (Türkiye) merkezli değil çok merkezli ve kaynaklı olarak gerçekleştiği de mutlaka dikkate alınmalıdır.⁷ Dolayısıyla bu yayında örneklendiği üzere Nasreddin Hoca mizah geleneğini konu alan bağlamlararası (geçişler) araştırmalar çok merkezi, kaynaklı ve yönlü karşılaştırmalı yöntem ve yaklaşımlarla gerçekleştirilmelidir.

Sabri Koz tarafından çeviriyazı ve tıpkıbasım olarak yayımlanan 1837 tarihli “Letâ’if” başlıklı yayın Nasreddin Hoca fıkralarının ilk baskısıdır. Daha sonra Kahire’deki Bulak Matbaası “Letâ’if-i Nasreddin Efendi” başlıklı kitabı 1838, 1840 ve 1841 tarihlerinde yayımlamıştır. Bu yayını, İstanbul’da başlığında ilk kez Nasreddin Hoca adı geçen 1850’li tarihli “Letâ’if-i Hoca Nasreddin Efendi” taşbaskısı izlemiştir. 1864 yılında ilk resimli taşbaskısı Nasreddin Hoca fıkra kitabı yine İstanbul’da basılmıştır. Osmanlı döneminde Türk mizah basımının da kurucularından Mehmet Tevfik (Çaylak Tevfik) 1883 tarihinde Letâ’if-i Nasreddin başlıklı

---

⁷ Nasreddin Hoca araştırmalarının önemli uzmanı Mustafa Duman 1555 fıkrayı 38 farklı ülkeden derlediğini belirtmesi bu açıdan önemlidir; Duman 2008:171.

kitabını ilk resimli hurufat baskı olarak yayımlamıştır. Veled Çelebi'nin (İzbudak) Bahâ'î takma adıyla fasiküller halinde 1910 yılında yayımını tamamladığı Letâ'if-i Hoca Nasreddin başlıklı eseri ise bu konuda yazılmış ilk önemli çalışma olarak değerlendirilmiştir (Duman, 2008: 75-; Koz, 2008: 7). Zaman içinde Nasreddin Hoca yayınları “akademik, manzum, resimli, antoloji, seçki, çizgi roman, albüm vb.” nitelik taşıyan müstakil bir yayın alanı hale gelmiştir (Özdemir, 2011:77-82). Bu kapsamda yurt içinde ve yurt dışında farklı amaçlara ve kesimlere yönelik çok sayıda matbu yayın üretilmiştir (Duman, 2005, 2005, 2008: 75-90). Sonuçta basılı kültür bağlamındaki her yayın Nasreddin Hoca mizah belleğine yeni imge, unsur ve ürünler eklemiş ve eklemeye de devam etmektedir.

Basılı kültürün bilimsel nitelikli yayınlarının da Nasreddin Hoca merkezli bağlamlararası araştırmalarda dikkate alınması gereklidir (Özdemir, 2011:81). Alberts Wesselski'nin 1911 yılında Almanca olarak basılan “Der Hodscha Nasreddin” başlık kitabı, ilk önemli bilimsel yayın olarak değerlendirilmektedir. Pertev Naili Boratav ise Nasreddin Hoca ve fıkra külliyatı araştırmalarının öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bugün Nasreddin Hoca mizah geleneği üzerine çok sayıda bilimsel yayından oluşan geniş bir bellek bulunmaktadır.

Tanzimat döneminde gelişmeye başlayan mizah basını ve edebiyatı kapsamındaki yayınların Nasreddin Hoca ve fıkra belleğini basılı kültürde yaygınlaştırdığı görülür (Özdemir, 2011:83-85). Bu dönem gazetelerindeki köşe yazarlarının kendilerini fıkra yazarı olarak tanıtmaları ilginçtir. Nitekim Nasreddin Hoca eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı akıyla gündemi yorumlama tarzını içeren bu tarz köşe yazarlığı Türk basının önemli geleneklerinden biri haline gelmiştir. Köklü mizah geleneğine dayanan ve kendilerini Nasreddin Hoca'nın torunları olarak kabul eden mizah basını ve edebiyatının temsilcileri ilk dönemden itibaren Nasreddin Hoca mizah belleğinin geliştirilmesini ve yaşatılmasını sağlamışlar ve sağlamaya da devam etmektedirler. Terakki Gazetesi'nin eki Letâ'if-i Âsâr ve Diyojen (1869) ile başlayan basılı kültür mizahı daha sonraki yayınlarıyla Osmanlı'nın en hızlı gelişen kültürel geleneklerinden biri haline gelmiş ve diğer kültürel geleneklerin de (yazılı/basılı edebiyat, tiyatro, sinema vb.) geliştirilmesini sağlamıştır. Osmanlı basılı kültürünün son döneminde yayımlanan mizah dergilerine “Lâtife (1871), Eşek ve Mizahi Nasreddin Hoca (1920)” gibi isimlerin verilmesi bu açıdan dikkat çekicidir (Özdemir, 2012:73-80). Mizah basınındaki bu geleneğin Cumhuriyet döneminde de

yaşatıldığı görülür. Gazete ekleri dışında “Nastrattin Hogeia (1871-Bükreş), Molla Nasreddin (1906-1931), Nasreddin Hoca (1908), Nasreddin Hoca (1014), Nasreddin Hoca (1927-1928), Hoca Nasrattin (1931), Yeni Nasreddin Hoca (1936-37), Yeni Hoca Nasreddin (1940-41), Yeni Hoca Nasrettin (1943), Molla Nasreddin (1944-Tebriz), Nasreddin Hoca (1949-51), Yeni Nasreddin Hoca (1956-58), Nasreddin Hoca (Akşehir-1963), Molla Nasreddin (Güney Azerbaycan-1979), Nasreddin Hoca (1993-95-Akşehir), Hoca Nasreddin (1995-Dağıstan) ve Nasrettin Hoca (1996-Bulgaristan)” başlıklı pek çok dergi yayımlanmıştır (Duman, 2008:78-79). Özetle yurt içindeki ve yurt dışındaki mizah yazar ve çizerleri Nasreddin Hoca’nın ardılları olarak O’nun izinden gitmeyi sürdürmüşlerdir. Nasreddin Hoca mizah belleği her dönemde mizah yazar ve çizerlerinin ana kaynağı olarak işlev görmüştür (Metin Basat, 2014: 283-314). Bu durum Nasreddin Hoca mizah belleğinin yeni Nasreddin Hoca imge, uyarlama ve yorumlarla zenginleştirilmesini sağlamıştır. Özellikle Nasreddin Hoca sözlü ve yazılı mizah belleğinin etkili görsellere dönüştürülmesi, yetenekli karikatüristler sayesinde gerçekleşmiştir. Bugünün mizah dergilerinde de Nasreddin Hoca fıkralarının karikatürlerde yer almaya devam ettiği tespit edilmiş ve bunların Nasreddin Hoca fıkra tipi etrafında oluşturulmuş (yorumlanmış) yeni metinler olarak kabul edilebileceği ifade edilmiştir (Görkem, 2017). Özellikle karikatür yarışmalarıyla Türk ve dünya mizahına yeni ve etkili Nasreddin Hoca imgeleri ve fıkra yorumları kazandırılmıştır (Sağlam, 2009: 701-718). Nasreddin Hoca’nın dünyanın ana mizah bilgesi haline gelmesinde mizah yazar ve çizerlerinin dolayısıyla mizah basını ve edebiyatının katkısı oldukça büyüktür. Mizah yazar ve çizerleri Nasreddin Hoca mizah belleğini basılı kültüre taşıyıp yeni ve etkili içeriklerle Nasreddin Hoca’nın farklı bağlamlarda yaşatılmasına öncülük etmişler böylelikle kendilerini de Nasreddin Hoca’nın torunları olarak ölümsüzleştirmişlerdir. Bu nedenle Nasreddin Hoca’yı çizmeyen karikatürist yok denecek kadar azdır. Tıpkı diğer mizah aktörleri gibi, karikatüristler de Nasreddin Hoca’yı çizerek veya Nasreddin Hoca mizah ekolünde yetişerek özgünleşmişler ve ustalaşmışlardır.

Mizah basın ve yayıncılığının da katkılarıyla Nasreddin Hoca sözlü mizahı basılı çizgi romanlara ve çizgi bant hikâye kitaplarına dönüştürülmüştür. Nitekim Sururi (Gümen) 1944 yılında ilk renkli Nasreddin Hoca çizgi bant hikâyelerini İstanbul’da çıkan Çocuk Haftası adlı dergide yayımlamıştır. Bu çizgi bantların manzum olan metinleri Rakım

Çalapa tarafından yazılmış olması basılı ürünlerin çekiciliğini arttırmıştır. Nasreddin Hoca fıkralarının manzum metinler haline getirilmesinin yazmalar kültüründen miras kalan bir uygulama olduğu burada hatırlatılmalıdır. Nasreddin Hoca çizgi bant hikâye ve fıkralarının yayımlanması geleneğinin daha sonra Yavrutürk, Doğan Kardeş, Kumbara, Başak Çocuk ve Can Kardeş gibi çocuk dergilerinde sürdürüldüğü görülür. Ulaşılabilen kaynaklara göre ilk Nasreddin Hoca çizgi romanı ise Mim (Mustafa) tarafından 1959 yılında yayımlanmıştır. Birkaç ressam dışında bu tür içeriklerin büyük bir bölümü Orhan Ural, Mustafa Eremektar (Mıstık), Altan Erbulak, Abdullah Turhan (Abduş) ve Gürbüz Azak (Aliş) gibi Türk karikatür ustaları tarafından üretilmiştir.⁸

1950'li yıllardaki bu çalışma ve çabalara paralel olarak Türkiye'de kültürel yaratıcı endüstriler alanındaki gelişme sorunları nedeniyle eş zamanlı olarak Nasreddin Hoca çizgi filmleri ortaya çıkarılamamıştır. 1951 yılında hücre animasyon tekniği ile Yüksel Ünsal'a And Film tarafından yaptırılan ve banyo için gönderildiği Amerika Birleşik Devletleri'nde kaybolan üç bölümlük "Evvel Zaman İçinde" adlı çizgi filmin bir bölümü Nasreddin Hoca'ya ayrılmıştır. 1963 senesinde usta karikatürist Oğuz Aral tarafından reklam amaçlı yapılan bir Nasreddin Hoca çizgi filminin bulunduğu belirtilmiştir. Yine 1978 yılında Kültür Bakanlığı tarafından bir çizgi film yarışması düzenlendiği bu yarışmada "Hoca ile Hırsız" (Tonguç Yaşar'ın) ile "Hoca İle Hırsızlar" (Tunç İzber'in) adlı çizgi filmlerin birinci olduğu kaydedilmiştir. Tıpkı 1951 yapımı gibi, Oğuz Aral ve Kültür Bakanlığı'nın çizgi filmleriyle ilgili herhangi bir içeriğe ulaşamadığı vurgulanmıştır. Kültür Bakanlığı'nın 1979-1980 dönemindeki Nasreddin Hoca çizgi film siparişleri (10 adet) de yaşama geçirilememiştir. 1982 yılında Nasreddin Hoca Uluslararası Karikatür Yarışması yerine Nasreddin Hoca Çizgi Film Yarışması düzenlenmiş ve bazı yapımlar ödüllendirilmiştir. Daha sonra Nasreddin Hoca (Solak Prodüksiyon-1983), Bu Zamanlar Nasreddin (Anadolu Üniversitesi-1988), Nasreddin Hoca (Nedret Çatay yapımı-1990), Kilometre Taşları: Nasreddin Hoca (TRT-2012), Şeker Hoca (Diyanet TV-2016) ve Nasreddin Hoca Zaman Yolcusu (2017) gibi çizgi filmlerin üretildiği kaydedilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılar, 2020: 513-538).

---

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Duman, 2005; Duman, 2008: 135-138.

Buna karşılık taşbaskısı yayınlardaki basit çizimlerle başlayan Nasreddin Hoca mizah belleğinin görsellere dönüştürülmesi sürecinin çizgi bant hikâyeleri ve romanları ile devam ettirilmesi özellikle çocuklar üzerinde etkili olduğu görülür. Diğer yandan Nasreddin Hoca ile bu tür yayınların çekiciliği arttırılmıştır. Burada geçmişte toplumun tüm kesimlerine hitap eden sözlü kültür tiyatro gelenekleri (Karagöz vb.) gibi Nasreddin Hoca mizah belleğinin de didaktik kültür aktarım aracı olarak çocuklara özgü hale getirilmesiyle yaşam alanının daraltılmaya çalışılmasında bu türden yayınların etkisinin bulunduğu vurgulanmalıdır.

Nasreddin Hoca ve mizah belleğinin anlatıdan görsele dönüştürülmesi kültürel yaratıcı alanlarda yeni Nasreddin Hoca imgelerinin ve mizah belleği içeriklerinin üretilmesini sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Bu kapsamda minyatür (Özçelik ve Yeşilyurt, 2009), kitap, resimli kitap, karikatür, grafik, resim, fotoğraf, hediyeelik eşya, oyuncak, heykel (Özkarakoç, 2019), elektronik oyun, animasyon, takı, sinema filmi, reklam, TV programı, kent markası (Nasreddin Hoca dünya mizah başkenti vb.) ve tekstil tasarımı gibi farklı türden ürünlerin bulunduğu belirlenmiştir. Bu tür ürün, içerik ve uygulamaların bazen Nasreddin Hoca mizah geleneğini dondurduğu ve kalıplaştırdığı da söylenebilir. Diğer yandan etkili, çekici imge ve ürünlerin tasarlanması, kültürel yaratıcı endüstrilerin ve kültür ekonomisinin gelişmesinin yanında Nasreddin Hoca mizah geleneğinin paylaşılmasına ve yaygınlaştırılmasına da katkıda bulunmaktadır.⁹ Sonuçta Nasreddin Hoca geçmişte olduğu gibi 21. asırda da özgünlük, farklılık ve çekicilik peşindeki torunlarını beslemeye devam ederek çağları aşan bilgeliğini kökleştirmekte ve yaygınlaştırmaktadır.

Nasreddin Hoca mizah geleneği tiyatro sanatının da gelişmesine kaynaklık etmiş ve etmeye de devam etmektedir (Özdemir, 2011:85-89). Nitekim Karagöz, Meddah, Ortaoyunu ve Kukla gibi kentli sözlü kültür tiyatrosu geleneklerinin ustaları Nasreddin Hoca mizah geleneğinin farklı türden takipçileridir. Kavuklu Hamdi, Abdi, Aşki, Sururi, Kel Hasan ve Naşit gibi halk tiyatrosunun ustaları gösterilerinde Nasreddin Hoca mizah geleneğini geliştirerek yaşatmışlardır. Aşağıda aktarılacağı üzere İsmail Dümbüllü, Münir Özkul, Nejat Uygur ve Erol Günaydın başta olmak üzere bazı gelenek ustalarının sinema, radyo ve televizyon gibi elektronik kültür bağlamlarının Nasreddin Hocalarına dönüştükleri görülmüştür. Onlar

---

⁹ Örnek çalışma için bkz. Özdemir, 2008; Öğüt Eker, 2009; Kahveci, 2018: 191-206.

Nasreddin Hoca mizah belleğini kentli sözlü kültür tiyatrosundan sinema radyo ve televizyon gibi farklı kültürel bağlamlara taşımışlardır. Aynı şekilde köylerdeki dramatik gösterilerin ustaları ile mizahi deyiş ve hikâyeleri ile âşıklar da Nasreddin Hoca'nın izinde gösterilerini gerçekleştirmişlerdir.

Diğer yandan yazılı kültür tiyatrosu kapsamında da Nasreddin Hoca ile ilgili pek çok oyun sahnelenmiştir. Bu türden oyunların ilki 18.asrın son çeyreğine tarihlenen (yazarı bilinmeyen; 1774-1789) ve yazarı tartışmalı "Nasreddin Hoca'nın Mansıbı" adlı oyundur. Nasreddin Hoca Revüsü (1910, İstanbul, Beyoğlu Odeon Tiyatrosu; Burhaneddin Tepsi-Reşad Rıdvan'ın eseri), Nasreddin Hoca (1911, İstanbul, Sahne-i Milliye-i Osmaniye; 2 perdelik oyun), Nasreddin Hoca ile Karagöz Paris'te (1914, 4 perdelik oyun; Naşit'in-Özcan-eseri), Nasreddin Hoca (Naşit Özcan'ın yazdığı ve Nasreddin Hoca'yı canlandırdığı oyun) ve Hoca'nın Eşeği (1925-26, İstanbul Şehir Tiyatrosu) bu türden gösterilerdir (Duman, 2008:139-140). Cumhuriyet döneminde Nasreddin Hoca ve fıkra belleği konusunda pek çok tiyatro oyunu yazılmış ve sahnelenmiştir. Özellikle kukla ve çocuk tiyatrolarında Nasreddin Hoca mizah geleneğinin yaşatıldığı görülür. Buna karşılık bu tür oyunların tıpkı çizgi bant ve roman yayıncılığında olduğu gibi Nasreddin Hoca mizah geleneğinin yaşam alanının daraltılmasına neden olduğu da söylenebilir. Yurt içinde ve yurt dışında Nasreddin Hoca ile ilgili müzikli ve danslı oyun, opera, komedi, müzikli fantastik komedi, manzum komedi vb. türden oyunlar da sahnelenmiştir (Duman, 2008:139-146).

1.2. Elektronik kültür bağlamı

20.asrın ilk çeyreğinden itibaren sinemanın Türkiye'de yaygınlaşmasıyla Nasreddin Hoca mizah belleği ve geleneği yeni bir kültür bağlamına kavuşmuştur (Özdemir, 2011:89-92). Geleneksel tiyatro ve halk anlatı belleği Türkiye'de ilk dönemlerden beri sinemacıların temel kaynaklarıdır. Nasreddin Hoca mizah belleği de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Muhsin Ertuğrul'un 1940 yılında çekimine başladığı ancak başrol oyuncusu Hazım Körmükçü'nün rahatsızlığı nedeniyle tamamlanamayan "Nasreddin Hoca Düğünde" adlı film bir yana bırakılırsa Faruk Genç'in yönettiği başrolü İsmail Dümbüllü'nün oynadığı İstanbul Film yapımı "Nasreddin Hoca ve Timurlenk" (1954) ile yine aynı yıl Halk Film tarafından çekilen ve aynı zamanda filmin senaristi de olan Talat Artemel'in başrolü üstlendiği "Nasreddin Hoca" (Duman, 2008:146-147) bu kapsamdaki Türkiye'deki ilk

yapımlar olarak değerlendirilebilir. Nasreddin Hoca (1965; Yönetmen: Yavuz Yalınkılıç) ve Nasreddin Hoca (1971; Yönetmen: Melih Gülgen) adlı filmler bu yapımları izlemiştir. Bu dönemde geleneksel Türk tiyatrosunun ustalarından İsmail Dümbüllü Türk sinemasının Nasreddin Hoca'sı haline gelmiş ve pek çok filmde rol almıştır. Münir Özkul, Erol Günaydın ve Nevzat Açıkgöz gibi tiyatro ustaları Dümbüllü'yü takip etmişlerdir (Özdemir, 2012: 273-275). Bugün Türk sinemasında Nasreddin Hoca'nın pek çok torunu çeşitli roller üstlenerek ustalarının yolundan gitmeye devam etmektedirler. Şener Şen, Kemal Sunal, Zeki Alasya, Metin Akpınar, Ahmet Gülhan ve Erdal Özyağcılar gibi ustaları izleyerek yetişen Cem Yılmaz, Ata Demirer, Şahan Gökbakar ve diğerleri de Türk sinemasının çağdaş Nasreddin Hoca'ları olarak kabul edilebilir. Yurt dışında da Nasreddin Hoca ile ilgili sinema ve televizyon filmleri ve belgeseller üretilmiştir. Bugün bu tür yapımlara çizgi filmlerle çeşitli sanal-dijital içerikler de eklenmeye devam etmektedir.

1920'ler başlayan Türk radyo yayıncılığı kapsamında Nasreddin Hoca mizah belleğinden yararlanılmış ve yararlanılmaya da devam etmektedir. Örneğin 1940'lı yılların tutulan programlarından "Dereden Tepeden Saati" adlı sohbet programının bir bölümünde Türk mizahı ve Nasreddin Hoca işlenmiştir. Aynı dönemin karikatür ustası Cemal Nadir Güler, "Şu Patavatsızın Yaptığına Bak" adlı skeçleriyle Nasreddin Hoca mizah geleneğinden hareketle Türkiye'de radyo mizahının temellerini atmıştır. Bu gelenek daha sonra çeşitli radyo oyunları ve programlarıyla geliştirilerek sürdürülmüştür (Özdemir, 2012: 171). 1952-1970 döneminde İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki televizyon yayınları bir yana bırakılırsa 1968 yılındaki deneme yayınlarıyla başlayan Türk kamusal televizyon yayıncılığı (TRT) Nasreddin Hoca mizah belleğinin yeni elektronik yaşam bağlamı haline gelmiştir. Radyo sözel anlatının gücünün korumasını sağlarken televizyon sözlü ve yazılı anlatıyı görsel-işitsel içeriğe dönüştürmüştür. Nasreddin Hoca mizah belleği sözlü anlatıdan önce yazılı daha sonra da elektronik/işitsel ve görsel-işitsel içeriğe dönüştürülmüştür (Özdemir, 2011: 92-94). Bugün ise Nasreddin Hoca mizah geleneği aşağıda açıklanacağı üzere sanal-dijital dünyada yaşatılmaya başlanmıştır.

Bilgisayar ve internet teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte yaşam ve kültür dolayısıyla mizah da sanallaşmaya ve dijitalleşmeye başlamıştır (Özdemir, 2017: 271-296). Bugün sanal mizah müstakil çalışmalarla ele alınan bir araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Sanal mizahın en önemli kaynaklarından birini doğal olarak Nasreddin Hoca mizah belleği

oluşturmaktadır (Özdemir, 2011: 95-108). Nitekim sanal mizah sitelerinin en önemli fıkra koleksiyonlarının başında Nasreddin Hoca fıkraları gelmektedir (Özdemir, 2017:276). Sanal kültür bağlamında Nasreddin Hoca fıkra belleğinin korunduğu, bir kısmının güncellendiği ve zenginleştirilerek yaygınlık kazandığı; fıkraların daha çok internet ve bilgisayar ile ilgili unsurlar kullanılarak güncellendiği; sanal kültür ortamına uyarlanan fıkraların bazılarında şahıs ve mekânların değiştiği; buna karşılık fıkraların iletilerinin sabit kaldığı; sonuçta sanal kültür ortamına uyarlanan fıkraların özgünlük sorunları taşıdığı belirtilmiştir (Aslan, 2011: 55). Başka bir çalışmada sanal kültür ortamlarında geleneksel anlatı kahramanlarından biri olarak kabul edilen Nasreddin Hoca'nın mizahi kimliği ile zeki kişiliğinin korunduğu ve hazırcı cevap kişiliğinin belirsizleştiği buna karşılık görsellik, anakronik ve absürt mizahi kimlik kazandığı kaydedilmiştir (Abalı, 2018:2446). Bir diğer araştırmada ise yenilenmeye ve yeniden yazıma açık olduğundan evrensellik özelliği kazandığı belirtilen Nasreddin Hoca fıkralarından sanal kültür ortamında biçim ve içerik olarak dönüştürülerek hediyelik eşyaların pazarlanması amacıyla yararlanılması açıklanmıştır (Daşdemir, 2014:210-219). Nasreddin Hoca fıkra belleğinin farklı bağlamlara uyarlanabilirliği farklı metinlere dönüştürülmesini kolaylaştırdığı (Aktulum, 2013) gibi sanal kültür bağlamında güncellenerek işlevselliğini korumasını da sağlamıştır.

Son dönemde yeni medya ve akıllı telefon teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte sanal mizahın bir alt alanı olarak sosyal medya mizahından söz edilmeye başlanmıştır. Facebook(2004), YouTube (2005), Twitter (2006) ve İnstagram (2010) gibi sosyal medya bağlamlarında Nasreddin Hoca mizah belleğine de yer verildiği gözlenmektedir. Sosyal medyada Nasreddin Hoca mizah geleneğinden ve belleğinden farklı amaçlarla yararlanıldığı tespit edilmiştir. Nasreddin Hoca mizah belleği merkezli bir araştırmada Facebook'ta daha çok hazır fıkraların çeşitli Nasreddin Hoca görselleriyle aktarıldığı ifade edilmiştir. YouTube'ta ise görsel arka plan eşliğinde Nasreddin Hoca fıkralarının anlatımlarının paylaşıldığı gözlenmiştir. Twitter diğerlerinden farklı olarak kalıp ifadelerin ve siyasal eleştirilerin yoğun olduğu Nasreddin Hoca içeriklerinin paylaşım ortamı olarak belirginleşmiştir (Sezgin, 2022: 110-130). Özetlemeler ve kısaltmalar çağına dönüşen 21.asırda Twitter kullanıcıları açısından kıssayı değil hisseyi vurgulayan Nasreddin Hoca fıkra belleği etkili bir ileti aracı olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan Twitter bağlamında Nasreddin

Hoca fıkralarının damıtıldığı hatta kısa kalıp ifadelere dönüştürüldüğü gözlenmektedir. Bu damıtılma süreci mizahın gücünü arttırmaktadır. 1999'lardan itibaren sanal ve dijital kültür bağlamında görülmeye başlayan eleştirel sözlükler ise Nasreddin Hoca mizah belleğinin yeni ve etkili uyarılma ve yaratmalarla genişletilmesini sağlamaktadır. Ekşi Sözlük'te yapılan taramalarda Nasreddin Hoca fıkralarının dönüştürüldüğü ve yeni fıkralarla zenginleştirildiği buna karşılık absürt, argo ve müstehcen unsurların içeriklerde yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Sezgin, 2022: 122-125). İlk dönem yazmalarındaki argo ve müstehcen unsurların elektronik kültür ortamında Nasreddin Hoca fıkralarına yeniden katılması kültür değişimleri açısından değerli bir olgudur. Özetle sosyal medya Nasreddin Hoca imge ve fıkra belleğinin dolayısıyla mizah geleneğinin genişlemesini ve zenginleşmesini sağlamaktadır.

Bugün "siber toplumsal düzlem, arttırılmış gerçeklik/sanal gerçeklik dünyası, karma evren, yapay zekâ yönelimli âlem, kurgusal evren, evrenötesi/öte evren/sanal alan/hayallerin 3 boyutlu sanal evreni" gibi farklı şekillerde adlandırılan yeni bir bağlam tartışılmaktadır. Şüphesiz ki bu tür bağlamların kültürle dolayısıyla mizahla ilişkileri yakın geleceğin temel araştırma konularından (yapay/karma evren kültürü ve mizahı vb.) veya alanlarından biri olacaktır. Şimdilik Nasreddin Hoca'nın çok yakın bir gelecekte açacağı öte evren bilgeliği okulunda hologramıyla sanal toplumun üyelerinin avatarlarını aydınlatmaya, onlara eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı düşüncüyü öğretmeye, onlarla bilgeliğini paylaşmaya devam edeceği söylenebilir. Özetle Nasreddin Hoca uyumlu, esnek, anlamlı, dingin, yaratıcı, özgün, verimli ve mutlu bir yaşam konusunda gelecek nesilleri de aydınlatmayı sürdürecektir.

Sonuç

Nasreddin Hoca mizah geleneği ve belleğinin yeni aktörlerin, ürünlerin ve geleneklerin dahası kültürel bağlamların yaratılmasına kaynaklık ederken geliştirildiği, zenginleştirildiği ve canlı bir şekilde yaşatıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nasreddin Hoca "eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı düşüncenin" sembolü haline geldiği için her bağlamda yaşatılan, bağlamlar üstü ve çağları aşan bilgiler bilgesi bir zirve şahsiyete dönüşmüştür. Nasreddin Hoca farklı kültür bağlamlarında yaşatılan mizahi bilgeliği temsil etmektedir. Nasreddin Hoca'nın asırları aşan ve kendi zaman ve bağlamında yaşatılmasını sağlayan bilgeliğinin özünü "eleştirel, çözümleyici ve yaratıcı

akıl” olduğu bu yayınlı vurgulanmaktadır. Nasreddin Hoca’yı geçmişten bugüne taşıyan ve gelecekte de yaşatılmasını sağlayacak temel, asırlardır eleştirel düşüncenin, çözümleyici ve yaratıcı aklın Türk toplumundaki ana temsilcisine dönüşmüş olmasıdır. Nasreddin Hoca, yaşamın ve kültürün mizahi bilgelikle gözden geçirilerek canlandırılmasının sembolü olduğu için yaşamaya devam etmektedir.

Nasreddin Hoca mizah belleğinin kültürel bağlamlar arasındaki geçişlerde değişim ve dönüşümlere uğradığı, bu çalışmayla ortaya konulmuştur. Nasreddin Hoca fıkralarının özellikle sözlü kültürden yazılı (yazmalar-basmalar) ve elektronik kültür bağlamlarına aktarılırken argo ve müstehcenlik açısından gözden geçirilerek ayıklandığı buna karşılık aktarıcıların ölçütlerine uygun başka fıkraların da belleğe eklendiği tespit edilmiştir. Diğer yandan sanal-dijital kültür bağlamıyla birlikte argo ve müstehcenlik içeren fıkraların çağdaş yorumlarıyla birlikte söz konusu mizah belleğine yeniden katıldığı belirlenmiştir. Nasreddin Hoca mizah belleğinin çeşitli ölçütlere göre düzenlenmesi konusunun araştırılmasında kültürel bağlamlar arası geçişlerin ve dönüşümlerin önemli ve belirleyici olduğu bu yayınlı açıklanmıştır. Bu konuda “eleştirel düşünce, çözümleyici ve yaratıcı akıl” ürünü ve içerikli olmanın temel ölçüt olarak benimsenmesinin bilimsel olarak tutarlı, geçerli ve etkili bir yaklaşım olacağı değerlendirilmiştir.

Yukarıda açıklandığı üzere Nasreddin Hoca imge ve mizah belleğinin genişletilmesi bağlamlar arası değişim ve dönüşümlerle gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye de devam etmektedir. Nitekim 1571 yazmasında 43 olan fıkra sayısı Veled Çelebi’nin kitabında 380’e, P.N. Boratav’ın eserinde 594’e (Özdemir, 2011:77) ve son yayınlardan Mustafa Duman’ın (2008) çalışmasında ise 1555’e yükselmiştir. Nasreddin Hoca mizah belleği yeni kültürel bağlamlarla birlikte güncellenmekte, yenilenmekte ve canlı bir şekilde geleceğe aktarılmaktadır. Bugün ana yaratım ve aktarım bağlamı sözlü kültürün yanında yazılı-basılı kültür ve elektronik kültür bağlamlarında Nasreddin Hoca mizah belleğinin zenginleştirilmesi, yaygınlaştırılması ve yaşatılması eş zamanlı olarak gerçekleştirilmektedir. Günümüzde Nasreddin Hoca öte evrende kurduğu bilgelik okulunun kürsüsünden sanal toplumun alfa kuşağının avatarlarına eleştirel düşünce, eleştirel ve çözümleyici akıl dersleri vermeye, “insanlığın kendini ve evreni keşfetme” sürecini aydınlatmaya hazırlanmaktadır. Dolayısıyla çağları ve sınırları aşan Nasreddin Hoca mizah geleneğinin

kültürel bağlamlararasılık temelinde çok türlü ve kaynaklı, disiplinler arası yöntem ve yaklaşımlarla çözümlenebileceği, bu yayımla örneklenmiş ve vurgulanmıştır.

Sonuç olarak hangi bağlam olursa olsun Nasreddin Hoca mizah belleği ve geleneği ile Türklüğün ve insanlığın kültürel belleği geçmişten bugüne ve geleceğe taşınmaktadır. Nasreddin Hoca mizah geleneğiyle Türk kültürünün ve kimliğinin bilgi ve deneyim belleği dolayısıyla kodları yeni kuşaklarca deneyimlenerek ve içselleştirilerek yaşatılmaktadır. Nasreddin Hoca mizah geleneği ile yaşam ve kültür gözden geçirilmekte, yenilenerek canlandırılmakta, zenginleştirilerek geleceğe aktarılmaktadır.

Kaynaklar

- Abalı, İ. (2018). Sanal Kültür Ortamında Yeniden Yaratılan Geleneksel Türk Anlatı Kahramanları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4): 2430-2451.
- Aktulum, K. (2013). *Folklor ve Metinlerarasılık*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aslan, F. (2011). Sanal Kültür Ortamında Güncellenen Nasreddin Hoca Fıkraları. *Turkish Studies*, V.6/4: 39-60.
- Boratav, P.N. (1996). *Nasreddin Hoca*. Edebiyatçılar Derneği Yayınları.
- Daşdemir, Ö. (2014). Sanal Ortamda Pazarlama Aracı Olarak Yeniden Yazılan Nasreddin Hoca Fıkraları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.29: 210-219.
- Duman, M. (2005). *Nasreddin Hoca Kitapları Açıklamalı Bibliyografyası*. Turkuaz Yayınları.
- Duman, M. (2005). *Nasreddin Hoca Çizgi Romanları ve Çizgi Bant-Hikâyeleri/Açıklamalı Seçme Bibliyografya*. Oğlak Yayınları.
- Duman, M. (2008). *Nasreddin Hoca ve 1555 Fıkrası*. Heyamola Yayınları.
- Dundes, A. (1980). *Texture, Text and Context - Interpreting Folklore*. Indiana University Press: 20-32.
- Ekici, M. (1998). Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi. *Milli Folklor*, S.39: 25-34.
- Görkem, B. (2017). Fıkra Türüne Ait Folklor Ürünlerinin Yeniden Üretimi

Bağlamında Nasreddin Hoca Fıkralarında Karikatürleştirme. *Türk Kültürü*, 2017/2: 73-90.

Kahveci, Z.N. (2018). Sözlü Kültürden Görsel Kültüre Nasreddin Hoca İmgesi: Akşehir Örneği. 9.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*.

Koz, S. (2008). *Letâ'if, Nasreddin Hoca Fıkralarının İlk Baskısı (Çeviriyazı-tıpkıbasım)*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Metin Basat, E. (2014). *Sözlü Kültürün Görsel Mizaha Yansıması: Leman, Penguen ve Uykusuz Dergileri Örneği*. T.C. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi ABD. (Basılmamış Doktora Tezi).

Ong, W.J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözü'nün Teknolojileşmesi*. Metis Yayınları.

Öğüt Eker, G. (2009). Kültür Ekonomisi Temelinde Gelenek Nasıl Değerlendirilir? Görüntünün Gücü Örneği Olarak "Güldüren Bilge: Nasreddin Hoca" Koleksiyonu. 21.Yüzyıl Nasreddin Hoca ile Anlamak, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 575-592.

Özağaç, M. (2019). Hikâyenin İzini Sürmek: Nasreddin Hoca ve Mevlânâ'dan Hammurabi Yasalarına Metinlerarası Bir Yolculuk. *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 14, Sayı 2, Güz: 155-174.

Özçelik, M. ve F. Koçer Yeşilyurt (2009). *Minyatürlerle Menâkıb-ı Hoca Nasreddin*. Akşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Özdemir, N. (2008). *Kültürel Ekonomik İmge Olarak Nasreddin Hoca*. Milli Folklor, 77: 11-20.

Özdemir, N. (2011). *Philosopher's Philosopher: Nasreddin Hodja*. Ministry of Culture and Tourism Publications.

Özdemir, N. (2012). *Medya, Kültür ve Edebiyat, (2. Baskı)*. Grafiker Yayınları.

Özdemir, N. (2017). *Kültür Bilimi ve Yönetimi*. Grafiker Yayınları.

Özkarakoç, Ö. (2019). Türk Kültür Coğrafyasının Ortak Değeri Nasreddin Hoca'nın Bazı Heykelleri Üzerine Değerlendirmeler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.1: 157-175.

- Sağlam, S. (2009). Uluslararası Nasreddin Hoca Karikatür Yarışması Albümlerinde Nasreddin Hoca İmgesi. 21.Yüzyıl Nasreddin Hoca ile Anlamak, *Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*. 701-710.
- Sakaoğlu, S. (2013). *Nasreddin Hoca Üzerine Yazılar*. Kömen Yayınları.
- Sevindik, A. (2017). Türk Halk Kültüründe Mizah Ekoloji. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara, Doktora Tezi.
- Sezgin, R. (2022). Sosyal Medyada Nasreddin Hoca Tipi. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.1: 110-130.
- Yılar, Ö. (2020). Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca Çizgi Filmleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/2: 513.